

Koulutuspoliittisella etnografialla virallisten totuuksien taakse

JOEL KIVIRAUMA

Suomalainen kasvatustieteellinen tutkimus on perinteisesti kiinnittynyt joko koko kansan perusopetuksen tai eliitin koulutusväylien – lukion ja yliopistojen – tutkimiseen. Tämän voi todeta helposti vaikka käymällä läpi alan väitöskirjoja. Syitä on varmasti useita. Ammatillinen koulutus on järjestelmäistynyt muihin koulumuotoihin verrattuna myöhään, sillä työntekijätason tehtäviin pätevoidytiin toisen maailmansodan jälkeisiin aikoihin asti työpaikoilla töitä tekemällä, ei koulunpenkillä. Siis tutkimuskohdetta samaan tapaan kuin kansakoulu, keskikoulu, lukio tai yliopisto ei ollut olemassa. Yhtenä syynä lienee ollut myös tutkijoiden – yliopistollisen koulutuksen saaneiden maistereiden – kulttuurinen etäisyys kohteesta. Kirjan otsikkoa lainaten voisi kai sanoa, että ammatillinen koulutus oli vieras alue yhteiskunnallisten eronteiden tuloksena. Tämän tutkimuksellisen aukon myös tekijät ovat havainneet.

Teoksessa tätä kulttuurista etäisyyttä ei ole vierastettu, vaan se on otettu lähtökohdaksi. Ammatillisen koulutuksen tavoite on työntekijäkansalaisten kasvattaminen, ja sellaisena sitä tässä tutkitaan. Miten tämä työntekijäkansalaisuus tuotetaan ja mitä se sisältää? Teoreettisista lähtökohdistaan tekijät mainitsevat seuraavaa: ”Kirjoittajat käyttävät useita teoreettisia, empiirisiä ja aikalaisanalyttisiä lähestymistapoja. He ana-

lysoivat aineistojaan etnografisin, diskursiivisin, genealogisin, narratiivisin ja toimintatutkimuksen menetelmin.” Myös koulutuspoliittinen etnografia mainitaan erikseen. Jos lähestymistavat yrittäisi koota yhden perinteisen nimikkeen alle, se voisi olla kasvatussosiologia. Valittuun lähtökohtaan sisältyy aina väistämättä muiden lähtökohtien poissulkeminen. Tässä se toinen, ulossuljettu on koulutussosiologia. Näiden lähtökohtien eroa tekijät itse kuvaavat seuraavasti: ”Olennaista on se, miten nämä eronteot ja erojen rakentuminen tulevat merkityksellisiksi yksilöille, heidän kokemuksilleen ja elämänhistorioilleen. Keskiarvotarkasteluisa tällaiset näkökulmat peittyvät.” Siis yksinkertaistaen: kokemukset keskiarvojen tilalle. Tulos on onnistunut. Erilaiset lähestymistavat ja aineistot ovat eduksi kokonaisuudelle. Artikkelit ovat lähtökohdiltaan riittävän erilaisia, eikä toiston makua tule missään vaiheessa. Myös erilaiset aineistot valaisevat ilmiötä eri puolilta kokonaisuutta täydentäen.

Kirja on syntynyt Helsingin yliopiston käyttäytymistieteiden laitoksella, tarkemmin ”Kulttuurisen ja feministisen kasvatustutkimuksen ryhmän” toimesta. Tämä näkyy kirjoittajakunnasta, joka pääsääntöisesti tulee kyseiseltä laitokselta. Yhteistyökumppanina on ollut Kehitysvammaliiton tutkimus- ja kehittämisyksikkö,

Kristiina Brunila & Katariina Hakala & Elina Lahelma & Antti Teittinen (toim.)
Ammatillinen koulutus ja yhteiskunnalliset eronteot
Gaudeamus, 2013

mikä näkyy kolmena vammaisten koulutusta käsittelevänä artikkelina. Lisäksi kolme kirjoittajaa tulee näiden kahden tutkimusyksikön ulkopuolelta. Kaikkiaan kirjoittajia on seitsemäntoista. Artikkeleiden pohjana on ollut Suomen Akatemian projekti ”Kansalaisuus, toimijuus ja erot toisen asteen koulutuksessa – painopisteessä ammatillinen koulutus”. Mikäli tämä on projektin loppuraportti tai muunnelma siitä (mitä en tiedä), se on harvinaisen onnistunut kokonaisuus, jonka artikkeleita yhdistää uusliberalistisen hallintamentaliteetin toiminnan ja seurausten tarkastelu. Näinkin laajalle ulottuvassa ja laajan kirjoittajakunnan teoksessa on totta kai epätasaisuuksia ja puutteita – esimerkiksi Henna Kyhän maahanmuuttajien työllistymistä käsittelevä väitöskirja vuodelta 2011 ei ole tuttu aiheesta kirjoittaville – mutta ne eivät kokonaisuutta juurikaan himmennä.

Kirjassa yhteiskunnalliset eronteot on pyritty tekemään näkyviksi tarkastelemalla kulttuurisesti toisia; ryhmiä, ei välttämättä edes vähemmistöjä, jotka määrittyvät vallitsevassa kulttuurisessa diskurssissa marginaaliin suhteessa kult-

tuuriseen ideaalityyppiin (nuori, valkoinen, mies, naimisissa, keskiluokkainen, komea ja urheilullinen). Tässä kirja noudattaa vanhaa yhteiskuntatieteellistä ohjetta, jonka mukaan paras tapa vallitsevan kulttuurin sääntöjen tutkimiseen on tutkia niitä, jotka kulttuuri sulkee marginaaliin. Suomessa tämän tutkimusorientaation ensi askeleet otettiin 1960-luvulla, jolloin erilaiset vähemmistöt nousivat tutkimuksen kohteiksi kansainvälisten esikuvien vannedessä Kettil Bruunin, Lars D. Erikssonin ja kumppaneiden töissä. Kirjassa empiiristen tarkastelujen kohteeksi on valittu maahanmuuttajat, ei-heteroseksuaaliset nuoret, syrjäytymisuhan alla olevat peruskoulun päättövaiheen oppilaat, entiset nuorisovangit, vammaiset ja työtöt (naiset). Tarkemmat kohderyhmien määrittelyt löytyvät jokaisesta artikkelista. Tässä olen käyttänyt mahdollisimman yksinkertaisia ja havainnollisia määrittelyjä uppoutumatta määrittelyjen perusteisiin, joista voisi kirjoittaa ja argumentoida pitkästikin tyyliin ”disabled people” vai ”people with disabilities”, tai ”syrjäytymisvaarassa olevat” vai ”syrjäytymisuhan alle luokitellut”. Ja miksi puhumme maahanmuuttajista, emmekä siirtolaisista?

Nostan esille joitakin kiinnostavia ja tärkeitä kysymyksiä ja tuloksia kirjasta; kaikkia artikkeleita ei lyhyessä kirja-arviossa voi käydä läpi. Valintani ovat subjektiivisia, eikä niiden perusteella pidä asettaa artikkeleita paremmuusjärjestykseen. Kirjan ensimmäinen varsinainen tutkimusartikkeli (Pehkonen) käsittelee yleissivistyksen asemaa ammatillisessa koulutuksessa. Tätä voidaan var-

maan perustellusti pitää eräänlaisena ammatillisen koulutuksen ikuisuusongelmana, joka on aina hallinnut tavalla tai toisella ammatillisen koulutuksen sisällöllistä ja rakenteellista suunnittelua. Viimeisin rakenteellinen yritys tämän dikotomian ylittämiseksi oli 1990-luvulla torjuttu nuorisokoulun synnyttäminen Suomeen. Erilaisia ratkaisuvaihtoehtoja voidaan perustella kansainvälisin esimerkein; ääripäitä ovat Keski-Euroopassa yleinen oppisopimustyyppinen koulutus ja toisessa suunnassa ammatillisen ja lukiokoulutuksen yhdistämiseen pyrkivä Ruotsin malli. Sivistyksen tematiikkaa sivuaa artikkelissaan myös Ulpukka Isopahkala-Bouret. Hän perustelee yleissivistyksen merkitystä sillä, että vain laajempi teoreettinen tieto mahdollistaa sen ajattelemisen, miten asiat voisivat olla eli työn kehittämisen. Opiskelijat eivät myöskään välttämättä työllisty sille alalle, johon ovat koulutuksensa saaneet. Tällöin yleissivistys on helposti siirrettävissä uuteen työhön ja työpaikkaan. Vielä 1950-luvulla enemmistö ammattikoulun käyneistä työllistyi muualle kuin koulutustaan vastaaviin töihin. Tämä suhde on väestön koulutustason nousun myötä nyt toisenlainen (Palmu ja Jauhiainen), mutta työtehtävien nopean muutoksen takia edelleen ajan-kohtainen.

Leila Pehkonen on tarkastellut artikkelissaan yhden opin-toalan opetussuunnitelmaa ja haastatellut opettajia tavoitteenaan sivistyksen aseman paikantaminen. Tulos on masentava. Sanana ”sivistys” esiintyi tasan yhden kerran noin 200 sivun asiakirjassa, ja suunta oli vähenevä edelliseen vastaavaan

asiakirjaan verrattuna. Vaikka yhden sanan esiintymisestä ei voi tehdä pitkälle meneviä päätelmiä asioiden tilasta, suunta on huolestuttava. Kun hyvin tiedämme, että käyttämämme käsitteet muokkaavat ajatteluamme ja sitä kautta toimintaamme ja ympäristöämme, ei ole syytä väheksyä käyttämiemme käsitteiden merkitystä. Minkälaista maailmaa olemme rakentamassa, jos sivistyksen sijaan puhumme laadusta, tehokkuudesta, vaikuttavuudesta ja yrittäjyydestä?

Samaan tematiikkaan kohdistuu Kristiina Brunilan artikkeli, jossa analysoidaan nuorten maailmaa rakentavaa terapia-kulttuuria. Kohteena ovat vankeilasta vapautuneet nuoret ja heidän työllistymistään edistämään perustetut projektit. Terapiakulttuurissa olennaista on yhteiskunnallisten ongelmien kääntyminen yksilöllisiksi ongelmiksi. Kriminologi Janne Kivivuoreen viitaten Brunila puhuu ”tieteellisen elämänhallinnan kulttuurista” samaan tapaan kuin 1900-luvun alussa puhuttiin ”tieteellisestä liikkeenjohdosta”. Tässä kulttuurissa rikollisuus sijoitetaan yksilön päälle, ei yhteiskuntaan. Terapeuttisen koneiston läpi kuljettuaan nuoret alkavat tarkastella mahdollisuuksiaan tämän terapeuttisen diskurssin kautta, millä on dramaattisia seurauksia demokration ja kansalaisuuden kannalta: ”Mahdollisuus tarkastella itseä ja omaa elämää osana yhteiskuntaa ja yhteiskunnallisenä toimijana hukkuu, jos tukeudutaan pääasiassa terapeuttisiin ja yksilökeskeisiin toimenpiteisiin.” Katse kääntyy itseensä ja sen muokkaamiseen, mihin markkinavoimat ovat hyvin val-

mistautuneet tarjoten niin miehen kuin ruumiinkin muokkamispalveluja ennätystahtiin. Artikkelissä sisältää myös huolestuttavan havainnon tutkimukseen kohdistuvista kontrollipyrkimyksistä. Esimerkiksi haastattelussa oli aina mukana joku kolmas henkilö. Myös haastattelukysymyksiin oli haluttu vaihtaa etukäteen. Oliko kyseessä vankilakulttuurista periytyvä jatkuvan valvonnan ja tarkkailun kulttuuri vai projektien pelko rahoittajalle epämieluisien tietojen vuotamisesta? Oli vastaus kumpi tahansa, se kertoo epämielilyttävästä luottamuksen vähenemisestä kuitenkin periaatteessa julkisella rahoituksella operoivien ja yhteiseen hyvään tähtäävien toimijoiden välillä.

Vammaisten nuorten koulutusmahdollisuuksia tarkastelevassa artikkelissaan Katariina Hakala, Reetta Mietola ja Antti Teittinen ihmettelevät, miten segregoiva erityisammattioppilaitosten järjestelmä on onnistunut säilymään, vaikka integraatio/inkluisio on hallinnut koulutuspoliittista keskustelua jo useita vuosikymmeniä. Eikä vammaisten osallistuminen työelämään ole edistynyt tavoitteista huolimatta? Tämä sama työllistymättömyys-teema tulee esille myös Katariina Hakalan yksin kirjoittamassa artikkelissa. Kirjoittajat selittävät tätä kummallista yhtälöä kahdella tekijällä. Ensinnäkin erityisoppilaitosten muutokset ovat pitkälti olleet (tarkoituksellisesti?) vanhojen jakojen peittelyä eli nimien muutoksia (osaamiskeskukset) ja hallinnollisten rajojen siirtelyä. Toiseksi perinteinen lääketieteen diagnoosijakoihin perustuva järjestelmä on saatu näyttämään inklusiiviselta, kun jokaiselle räätälöidään

yksilöllistetty opetussuunnitelma. Tapahtuu tietynlainen silmänkääntötempu: segregoivat rakenteet tuottavatkin inklusiivista politiikkaa! Toistaiseksi tempu on toiminut, eli sitä ei ole laajasti asetettu kyseenalaiseksi.

Lopuksi on kysyttävä, mitä uutta tekijöiden valitsema ”kokeemukset keskiarvojen tilalle” -lähtökohta tuottaa? Osetaan muutama esimerkki. Tarja Palmu ja Annukka Jauhiainen tarkastelevat kuuden tyttöoppikoulusta 1970-luvun puolivälissä valmistuneen tytön siirtymistä jatko-opintoihin tai työelämään. He eivät siis jatkaneet lukioon, vaan lopettivat oppikoulun keskikoulun jälkeen. Tutkijat kysyvät: ”Miten siis tulkitsemme esimerkiksi keskikoulussa hyvin menestyneen Elisan koulutusvalinnan hänen hakeutuessaan tätinsä jalanjäljissä kampaajan ammattiin? Jättikö hän käyttämättä ne resurssit, joita peruskoulutus oli hänelle antanut, kuten Anna-Liisa Sysiharju asian näki? Vai kunnioitamme Elisan omaa näkemystä itsestään ihmisenä, jolla ei ollut koulutuspelelin pelaamiseen tarvittavaa kilpailuviettiä?” Tässä tutkijat kyseenalaistavat Sysiharjun lähtökohtaetuksen, jossa koulutusjärjestelmässä eteneminen näytetty aina tavoiteltavana asiana ja siitä poikkeaminen epäonnistumisena. Tällainen oletus on ikäänkuin sisäänrakennettuna suurien aineistojen seurattutkimuksissa. Sanna Aaltonen ja Sirpa Lappalainen pohtivat nuorena äidiksi tulleen Oonan viralliselta koulutuspolulta poikkeamista seuraavasti: ”Äitiyttä voisi tulkita myös sukupuolittuneena emotionaalisena pääomana, joka on käännettä-

vissä ammatilliseksi osaamiseksi. (...) Hänen kohdallaan miehintäaika ja jopa aiempia kesken jääneitä opintoja voi pitää resurssina, joiden kautta hän rakensi ymmärrystä itsestään ja koulutustavoistaan.” Näinhän emme ole tottuneet ajattelemaan. Olemme omaksuneet virallisen hallinnollisen totuuden, jonka mukaan koulutus ja mieluusti myös ammatit kuuluu hankkia ennen lasten hankkimista. Tämän järjestyksen varaan yhteiskuntamme on rakentunut. Seuraava esimerkki koskee tutkijan aseman paikannusta, jonka Katariina Hakala tekee seuraavasti: ”Näkökulmaani tutkimukseen rikastuttaa henkilökohtainen lähtökohtani kehitysvammadiagnosiin saaneen tyttären äitinä.” Lukijan on tämän jälkeen paljon helpompaa tulkita lukemaansa ja tutkimuksen päätelmiä. Tekstin vakuuttavuus ikäänkuin nousee toiselle tasolle.

Lainaukset toivottavasti osoittavat, että kirjan lähestymistapa tuottaa aidosti uusia näkökulmia ja päätelmiä epävallista koulutusuraa etenevien nuorten kohdalla. Kirja ei korvaa suurten aineistojen tuottamaa keskiarvotietoa, mutta täydentää ja rikastuttaa kokonaiskuvaa. Valitulla lähestymistavalla on mahdollista löytää muuten katveeseen jääviä ryhmiä, jotka eivät välttämättä rekisteriaineistoissa näy eivätkä kyselyihin vastaa. Jokaisen ammatillisesta koulutuksesta ja vaihtoehtoisia reittejä etenevistä nuorista kiinnostuneen soisi tutustuvan teokseen – ja ylipäätään jokaisen, joka haluaa ymmärää maailmaa virallisten totuuksien takana.